

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CXCIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 32

DEVELOPMENT OF
POETICS IN SERBIAN LITERATURE

SERBIAN LITERARY THEORY

Proceedings of the Round Table

”Development of Poetics in Serbian Literature – Serbian Literary Theory”,
held at the SASA, organized by the Committee for the Study
of the History of Literature on November 4, 2019

Accepted at the third online meeting of the Department of Language
and Literature, held on 23 June 2020, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and
Corresponding Member *Slobodan Grubačić*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

B E L G R A D E 2 0 2 0

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига СХСIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Књига 32

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

Зборник радова са Округлог стола
„Развој поетике српске књижевности – Теорија књижевности код Срба”,
одржаног у САНУ у организацији Одбора за проучавање
историје књижевности 4. новембра 2019. године

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности,
одржаном електронским путем 23. јуна 2020. године, на основу рецензија
академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и дописног члана *Слободана Грубачића*

У р е д н и к
академик
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2020

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж: 300 примерака

ISBN 978-86-7025-873-0

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2020

САДРЖАЈ

Љиљана Јухас-Георгиевска <i>Прозни жанрови старије српске књижевности</i>	7
Ljiljana Juhas-Georgievska <i>The Prose Genres of Old Serbian Literature</i>	21
Ирена Шпадијер <i>Поетички ставови српских средњовековних писаца</i>	23
Irena Špadijer <i>Poetic Standpoints of Old Serbian Writers</i>	31
Мирјана Д. Стефановић <i>Апорије периодизације књижевности</i>	33
Mirjana D. Stefanović <i>Aporien der Periodisierung der Literatur</i>	39
Михајло Пантић <i>Нацрт за историју српских ђесничких ђоеђика</i>	41
Mihajlo Pantić <i>An Outline of the History of the Poetics of Serbian Poetry</i>	51
Никола Грдинић <i>Теорија уметности код Срба – методолошка ђиђања</i>	53
Nikola Grdinić <i>Theory of Art in Serbia – Methodological Issues</i>	68
Тања Поповић <i>Источни канон, Slavia orthodoxa и српска књижевност новој доба</i>	69
Tanja Popović <i>The Eastern Canon, Slavia Orthodoxa and Serbian Modern Literature</i>	80
Зорица Несторовић <i>Однос античке и народне књижевности у ђоеђикама стилских ђраваца српске књижевности XIX века</i>	81
Zorica Nestorović <i>The Relationship Between Ancient and Folk Literature in the Poetics of the Style Directions of Nineteenth-Century Serbian Literature</i>	92
Ненад Николић <i>Фигура ђесника код Бранка Радичевића и ђоеђика српској романтизма</i>	93
Nenad Nikolić <i>Branko Radićević's Representations of Poet and the Poetics of Serbian Romanticism</i>	105
Душан Иванић <i>Почеци књижевнокритичке мисли о ђриђовијеци у српској књижевности</i>	107
Dušan Ivanić <i>The Beginnings of Literary Criticism of the Short Story in Serbian Literature</i>	113

Драгана Б. Вукићевић <i>Реализам и реализми – њромена метаоквира у књижевноисторијском разумевању реализма</i>	115
Dragana B. Vukićević <i>Realism and Realisms – the Change of a Meta-Framework for the Literary-Historical Understanding of Realism</i>	127
Јован Делић <i>Поетика српске модерне и њени рефлехи у савременом српском њјесништву</i>	129
Jovan Delić <i>Poetics of the Serbian Modern and its Reflexes in Contemporary Serbian Poetry</i>	145
Славко Гордић <i>Поетичка усмерења српског њесништва на размеђу XX и XXI века</i>	147
Slavko Gordić <i>Poetic Tendencies of Serbian Poetry at the Turn of the 21st Century</i>	155
Марко Недић <i>Поетика социјалистичког естетизма? Генеза и рецеиција</i>	157
Marko Nedić <i>Poetics of Socialist Aestheticism? Genesis and Reception</i>	170
Снежана Миросављевић Милић <i>Савремене књижевноисторијске ѡпарадиме и њихови рефлехи у ѡетници српске књижевности</i>	171
Snežana Milosavljević Milić <i>Contemporary Literary Theoretical Paradigms and Their Reflexes in the Poetics of Serbian Literature</i>	180
Радивоје Микић <i>Морфолошки аспекти романа у савременој српској књижевности</i>	183
Radivoje Mikić <i>Morphological Aspects of the Novel in Contemporary Serbian Literature</i>	196
Предраг Петровић <i>Авангарда као ѡетика ѡредредовања ѡрадиције</i>	197
Predrag Petrović <i>Avant-Garde as the Poetics of a New Evaluation of Tradition</i>	208
Младенко Саџак <i>Иманентне ѡетике у роману Омерпаша Латас Иве Андрића</i>	209
Mladenko Sadžak <i>Immanent Poetics in the Novel Omerpaša Latas by Ivo Andrić</i>	222

ПРОЗНИ ЖАНРОВИ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ЉИЉАНА ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА*

С а ж е т а к. – Пошто представи све прозне жанрове старе српске књижевности, аутор рада своју пажњу посвећује једном од најзначајнијих међу њима – житију. Прати развој тога жанра у првом веку његовог постојања (XIII – сам почетак XIV века). Полази од најстаријег дела, *Житија Свештої Симеона* од Светог Саве, које је написано око 1208. и представља интегрални део *Синуденичкої типики*. Мада ово дело формацијски (у саставу је типика) припада *кѣиѣиѣорским житијима*, оно својим обимом, видовима приступа јунаку, надилази уобичајене моделе и донекле се приближава развијеним житијима.

Житије Свештої Симеона од Стефана Првовенчаног (настало између 1208. и 1216) у раду се посматра у светлости житијног типа коме припада – *развијено (ојсежно) житије*. Пратећи даљи развој жанра, аутор рада се зауставља на *Житију Свештої Саве* од Доментијана (завршено 1242/43. или 1253/54. године). Приказује његове особености; одређује његову типолошку припадност (житије црквеног поглавара). Говорећи о житијним делима Теодосија Хиландарца (стварао крајем XIII и почетком XIV века), Љ. Јухас-Георгиевска указује да он прибегава другачијим поетичким решењима од Доментијана. Превасходно приповедач, у свом *Житију Свештої Саве* значајно смањује учешће поетско-реторских садржаја. У раду се назначава да је *Житије Свештої Петра Коришкої* од овог писца прво *житије јусѣињака* у српској литератури.

Кључне речи: стара српска књижевност, проза, жанр, типологија жанрова, микро-жанрови, XIII и почетак XIV века

Стара српска књижевност представља целовити систем; током свог петовековног трајања развила је низ књижевних жанрова са препознатљивим обележјима. Први књижевници, Свети Сава и Стефан Првовенчани заслужни су за утемељивање неких од најзначајнијих књижевних жанрова

* Филолошки факултет, Београд, Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, и-мејл: ljiljanageorgievaska@yahoo.com

ИСТОЧНИ КАНОН, SLAVIA ORTHODOXA И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ НОВОГ ДОБА

ТАЊА ПОПОВИЋ

С а ж е т а к. – У раду се полази од структуралистичких и постструктуралистичких тумачења књижевних и уметничких посебности на истоку и западу Европе, а најпре у оквиру словенских традиција. Источни канон који је само номинално супротстављен појму западни канон, даље се повезује са појмом *Slavia orthodoxa*, увелико прихваћеним у славистици. Овај појам заједно са другим, *Slavia romana (latina)* указује на двојност словенских култура, односно на језичке и књижевне специфичности православних и католичких Словена. Предмет даље анализе управо је повезан са поменутом биполарношћу. На основу тога покушано је да се истражи у којој мери је различитост културних модела условила даљи пут или развој појединачних националних књижевности, у првом реду српске писане баштине. Посебна пажња посвећена је српској књижевности новог доба и њеној специфичности.

Кључне речи: источни канон, *Slavia orthodoxa*, српска књижевност

Појам *источни канон*¹ није „озакоњен“ нити општеприхваћен у историји културе и науци о књижевности у оном смислу у којем то термин *западни канон*², у којој се развија претпоставка о јединству књижевности западне цивилизације у чијем средишту стоји Шекспир. Тумачење различитих писаца и остварења (укупно их је 26) стављено је у дијахрону перспективу уобличену према друштвено-политичком начелу, односно доминантном облику владавине и разумевања света. Блум, тако, помиње теократско, аристократско, демократско и хаотично књижевно доба у које сврстава најупечатљивије писце и њихова дела. Поред већ поменутог Шекспира, ту

¹ О „источном канону“ ауторка овог рада писала је у више наврата. Овом приликом указујем на своју монографију: Т. Поповић, *Источни канон*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2019.

² Н. Bloom, *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, New York: Riverhead Books, 1994.

су и Данте, Чосер, Сервантес, Молијер и Монтењ, Гете, Џејн Остин, Волт Витмен, Дикенс и Толстој, као и Пруст, Кафка, Борхес и многи други. На завршним страницама монографије доноси се и табеларни преглед канонских књижевних дела, који започиње са источним древним еповима, попут *Еја о Гилјамешу*, *Махабхарати*е и *Рамајане*, те различитим светим списима, Библијом или Египатском књигом мртвих, којима се касније прикључује и Коран. Када је пак реч о српској или српскохрватској књижевности како је одређује Х. Блум, у том списку, смештеном у хаотично доба или у XX столеће, читалац ће наћи роман Иве Андрића *На Дрини ћуприја*, *Песме* Васка Попе и *Гробницу за Бориса Давидовича* Данила Киша.

Блумова концепција западног канона је пре свега европоцентрична, помало империјалистичка или колонијална, будући да је један културни и књижевни круг подразумевано доминантан. С друге стране, она се прећутно, ослања и на традиционално разумевање појма *класична књижевност* Ернеста Роберта Курцијуса³, на *йоеџике зайада* Лубомира Долежела⁴, као и на поједине претпоставке изнете у теорији књижевности Рене Велека и Остина Ворена, посебно у оном њеном делу посвећеном разумевању појмова светска и упоредна књижевност.⁵

Дакле, ако постоји западни канон може ли се онда говорити и о источном? Уколико може – шта би „источни канон“ обухватио: културно и цивилизацијско наслеђе Далеког истока, Блиског истока, или само хришћански исток и његову књижевну традицију? Да ли и у којој мери супротстављање источног и западног канона укључује и теорију Едварда Саида о културном империјализму⁶, којим се намеће супериорност једног модела у односу на други, и којим се у исти мах код припадника оне друге културе ствара свест о нужности прихватања сопствене духовне и цивилизацијске инфериорности?

Када је реч о славистичким студијама, ваља се подсетити термина *Slavia orthodoxa* и *Slavia romana (latina)* насталих у оквирима медијевистике, којим се означава специфичност културне, језичке и књижевне ситуације како код православних, тако и код католичких Словена.⁷ Док се код

³ E. R. Curtius, *Zapadnoevropska književnost i latinsko srednjovekovlje*, prev. S. Markuš, Zagreb, 1971.

⁴ L. Doležel, *Poetike Zapada*, prev. R. Popović, Beograd: Službeni glasnik, 2013.

⁵ R. Velek, O. Voren, *Teorija književnosti*, prev. A. I. Spasić, S. Đorđević, Beograd: Nolit, 1985, str. 69-79.

⁶ E. Said, *Orijentalizam*, prev. D. Gojković, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.

⁷ И овом питању посветили смо више радова: „Slavia Orthodoxa“, *Појмовник ујоредне књижевности*, ур. Б. Јовић, Т. Брајовић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2013, стр. 315-344; „Еще раз о проблемах литературного развития в *Slavia orthodoxa* и *Slavia romana*“, *Зборник Мајице српске за славистику*, бр. 84, 2013, стр. 25-34; као уводна поглавља књиге: Т. Поповић, *Песници и йоклоници*, Београд: Службени гласник, 2010, стр. 7-58.

првих култура и књижевност развијају под утицајем византијског политичког, религиозног и духовног круга, дотле се код других утицај у развоју језика и књижевности уобличава под окриљем Римске цркве. Свака од ове две групације дефинисана је као „заједница корисника сличних одређених језика-посредника и одговарајућих културних модела“.⁸ Дате појмове и њихову дистинкцију средином XX века у филологију уводи италијански слависта Рикардо Пикјо, тада предавач на Харварду. Како је методолошки и сам био близак формалистичкој и структуралистичкој школи, његово посезање за биполарном поделом словенских књижевности посматраних у дијахроном пресеку сасвим одговара схватању језичких, културних и литеарних структура као система са одређеним функцијама. Двојна структура једног ипак заједничког књижевно-језичког ентитета, имала је упориште и у одређеним историјским чињеницама. Словенска писменост настала је у време јединствене хришћанске цркве, али се већ средином XI века и сама поделила, следећи пут великих култура под чијом је доминацијом била захваљујући геополитичким околностима. Отуда средиште овако постављених компаративних студија чини испитивање проблема везаних за неједнак и различит процес књижевног и лингвистичког осамостаљивања и освешћивања Словена у средњем веку. С тим је природно повезан и низ других (ван)литеарних питања, попут оних која се односе на религиозну догму, поглед на свет, проблеме менталитета и идентитета, културне и социјалне моделе и слично.

Колико је та двојност условила даљи пут или развој појединачних националних књижевности, међу њима и српске писане баштине? Да ли су ти путеви слични или удаљени? Да ли се несумњиве разлике примећују и у књижевности новог доба?

Једна од расправа или полемика на ту тему, коју започињу Р. Пикјо и Д. Лихачов,⁹ тичала се динамике словенских књижевности у XIV и XV веку, које су пратиле различите струје и тенденције попут: плетенија словес, исихазма, другог јужнословенског утицаја, те хуманизма и ренесансе. Да ли се други јужнословенски утицај код православних Словена може назвати препородом, на исти начин на који се говорило о препороду у XIV веку на европском западу? Другим речима, да ли су у *Slavia orthodoxa* постојали ренесанса и барок?

Објашњење и тумачење поменутог питања аутор овог чланка имао је прилике да чује на предавањима професора Ђорђа Трифуновића (Филоло-

⁸ R. Picchio, "Open Questions in the Study of the 'Orthodox Slavic' and 'Roman Slavic' Variants of Slavic Culture", *Contributi italiani al XII Congresso internazionale degli slavisti*, Napoli, 1998, p. 2.

⁹ Датом полемиком подробно се бавимо у: Т. Поповић, „*Slavia Orthodoxa*“, *Појмовник ујоредне књижевности*, стр. 315-344.

шки факултет у Београду, школска 1983/1984. година). Ђ. Трифуновић је указао на следеће историјске околности: ако је ренесанса Западне Европе пре свега подразумевала препород античке, а посебно старогрчке традиције, онда то не важи за византијски књижевни и цивилизацијски круг. „Не може се поново откривати оно што је уткано у само писано наслеђе“, те дакле „нема препорода тамо где није било одумирања или одбацивања“, „нема револуције, где је било еволуције“. У том смислу, како нам се чини, било би могућно говорити тек о одређеним процедуралним подударностима између, на пример, западног хуманизма и другог јужнословенског утицаја на Истоку, које би се најпре дало окарактерисати као ново враћање на старо. Међутим, обнављање грчких и латинских источника или древних превода, одвијало се са неједнаким намерама, и што је најважније, имало је сасвим различите резултате. Томе у прилог посебно говори неуједначен систем жанрова у западноевропској и источноевропској литератури XIV и XV века, који је на Западу био условљен и књижевном двојезичношћу са раздвојеним стилским функцијама. Разлике и истоветности у развоју словенских књижевности, према мишљењу многих, непосредно проистичу из њихове повезаности са европском културом схваћеном као јединствена целина. С друге стране, управо та вера у постојање јединства европске културе и цивилизације доживљава низ оспоравања, пре свега због претпоставке о томе да се ниједна цивилизацијска или културна форма, не може изучавати без ослањања на контекст или на одређене историјске детерминанте, које унутрашње, а не споља утичу на значење и разумевање свих облика изражавања.

Самим тим и раздвајање словенских књижевности на групације *Slavia Orthodoxa* и *Slavia Romana* одражава специфичну европску двојност културних модела, и то не само током средњег века. Та двојност не подразумева узајамну борбу различитих модела или пак њихову потпуну супротност. Обе традиције су хришћанске и чине део једног те истог света, а разлике које међу њима препознајемо важне су за интерпретацију и разумевање како древних текстова, тако и књижевних остварења новог доба разматраних у контексту било „малог“ било „великог времена“, како би то рекао М. М. Бахтин.¹⁰

Књижевна и језичка подела унутар словенског света настаје као последица неједнаког прихватања глагољичке традиције, односно литургијског језика које стварају Свети Ђирило и Методије. Питања превода, преноса светих текстова, употребе језика и његове функције – такође су се различито тумачила. Овом приликом, тек узгред помињемо да је неколико филозофа у таквом поступању видело удаљавање од сакралности саме речи и свођење функције (старо)словенског на „апостолски дијалекат“ (Л. Пумпјански, Г.

¹⁰ М.М. Бахтин, „К методологији гуманитарних наука“, *Естетика словесног творчества*, Москва, 1979, стр. 361-373.

Шпет, Г. Федотов, донекле и Р. Пикјо). Други научници попут Г. Флоровског сматрали су да је превод Библије, представљао својеврстан духовни подвиг и преокрет у историјској судбини источних народа. И Ђорђе Трифуновић, када испитује однос византијске културе према античком наслеђу, уз обиље података доказује како је античка култура наставила своје трајање у Византији, а средњовековни писци читавог византијског комонвелта су „на основама хеленске књижевне праксе усавршавали сопствени израз“.¹¹

Византијски комонвелт, термин је Дмитрија Оболенског и означава посебну средњовековну цивилизацијску скупину насталу под окриљем Византијског царства. Реч је о аутентичном јединству православних традиција – грчке, словенске, румунске, грузијске. Оболенски наглашава космополитски карактер источне ромејске империје, чији је отворени дух пренет и на оне који су полако прихватили њену културу. Он издваја два пресудна „сусрета“ Словенства и Византије – превод светих књига Ђирила и Методија и духовну делатност Свете Горе, где су се упоредо преводили, преписивали и читали разноврсни словенски и грчки текстови. Духовно јединство византијског комонвелта свакако је било нестабилно, подељено на различите етничке групе и националне државе које су неретко биле у рату. Ипак, то „удружење“ показало је довољно способности да сачува „различитост у јединству“ све од средине IX па до средине XV века, па и нешто касније, одређујући тиме динамику духовног развоја, поглед на свет и уметничке изражајне форме.¹²

Витгенштајновско разумевање језика као носиоца идентитета и средства којим се и разуме и објашњава свет, било је блиско и Роману Јакобсону, који у својој чувеној и, на жалост, на српски још увек непреведеној студији, „*The Kernel of Comparative Slavic Literature*“¹³ полази од чињенице да су словенски језици сродни, па је њихова слична лингвистичка структура – фонетика, морфологија, синтакса – условила исте књижевне поступке или блиску поетику. Јакобсон као заједничке црте издваја честу употребу фигура понављања, етимолошких фигура, параномације, сличну версификацију (метрику и систем рима). Ослањајући се и на тада веома распрострањену теорију о повезаности мита и језика, и у синхронном и у дијахронном погледу, он указује на нужност упоредног изучавања словенског фолкора, али и многих познијих остварења, која имају везе са сличним језичким понашањем. Друга област која показује словенско литерарно (поетичко и језичко) зајед-

¹¹ Ђ. Трифуновић, *Сѣара срѣска књижевностѣ. Основи*, треће, проширено издање, Београд: Чигоја, 2009, стр. 220.

¹² Д. Оболенски, *Византијски комонвелтѣ*, прев. К. Тодоровић, Београд: Просвета, 1996.

¹³ R. Jakobson, „*The Kernel of Comparative Slavic Literature*“, *Harvard Slavic Studies*, I, 1953, p. 1–64.

ништво јесте старословенска традиција. За разлику од Пикја, Јакобсон тврди да су „многа пре распада цркве и поделе Словени овладали високо-развијеним стандардним језиком“. Рукописна традиција средњовековних Словена је заједничка, без обзира на различите редакције старословенског језика. Много је већа разлика између италијанских и немачких дијалеката, примећује Јакобсон, него између појединачних словенских језика. Заједнички језик и његова врло слична књижевна судбина, која се развијала како у усменим тако и у писаним облицима, очигледно упућује и на могуће еволутивне константе у оквиру читаве словенске традиције.

Историја европских књижевности упућује нас на закључак да је свака појединачна национална књижевност створена захваљујући одбацивању језика књиге или древног језика, и окретању ка говорном идиому као идиому писаног изражавања. Отуда уз парафразу Ђуре Даничића, можемо приметити да *бийка за народни језик и љравоиис* по правилу преузима пресудну улогу у развоју појединачних националних литература. О законитости тог процеса у руској, али и у другим европским књижевностима, убедљиво је писао Борис Успенски разликујући две језичке ситуације: „диглосију“ и „двојезичност“.¹⁴ Диглосија се нужно јавља у развоју сваког језика, будући да у почетку идиом који није говорни преузима функцију писаног језика, нпр. латински у Западној Европи средњег века или старословенски у *Slavia orthodoxa*. Када и говорни и писани идиом остварују исте функције (усмене комуникације, административних списа, различитих видова књижевног изражавања и сличног), онда долази до појаве „двојезичности“, која доводи до укидања удвојених језичких функција, односно до кодификовања народног, говорног језика као језика литературе. У Западној Европи то је доба ренесансе, а у *Slavia orthodoxa* - XVIII столеће.

Уколико читав процес сагледамо са становишта књижевне еволуције, примећујемо да се на један начин одвијало одвајање или „одрођавање“ од латинског у *Slavia romana*, који међу Словенима никад није имао национално обележје, а на други начин напуштање старословенског у *Slavia orthodoxa*, који је у овој традицији дуго означавао и националну посебност. Сложениости језичке ситуације у *Slavia orthodoxa* допринеле су и различите редакције старословенског језика, као и књижевно и писано прихватање одређених идиома, што није увек ишло истим путем. Тако, други јужнословенски утицај у руској баштини јесте везан најпре за XIV-XV век, али су језичке и стилске измене тога доба имале нарочит значај и за руску књижевност новог времена, почев од Пушкина па надаље. Другачије је изгледало прихватање рускословенског језика у српској цркви и писмености на почетку XVIII века. Утицај датог идиома није био искључиво везан за сакралну употребу,

¹⁴ Б. А. Успенский, *История русского литературного языка (XI-XVII)*, Москва, 2002.

већ је, заједно са упливима других европских језика, италијанског или немачког, допринео стварању различитог стила и жанровског система новије српске књижевности.

Без обзира на сва одступања или аутентичне одлике појединачних националних књижевности, сам процес прихватања народне културе и језика свугде остаје исти. Он је добрим делом био повезан са нововековним разумевањем нације и односа индивидуалног и колективног. Пошто су историјске судбине источних и западних европских књижевности биле различите, то се морало одразити и на динамику њиховог развоја. Модерне књижевности из групације *Slavia orthodoxa* у стваралачком процесу преласка са језика књиге на језик говора пред собом имају кудикамо разноврсније уметничко наслеђе од оног на које су могле рачунати литературе ренесансе и барока у *Slavia romana*. На пример, у руској култури од почетка XVIII века интензивно се обнавља дијалог са западноевропском традицијом. Прихватањем француског, немачког, па и енглеског као језика аристократских и образованих кругова, омогућено је органско усвајање целокупне традиције европског Запада. С друге стране, на југозападу Европе, код Срба који су се школовали у италијанској и аустријској средини полако почиње да се осећа уплив низа стилских и жанровских конвенција карактеристичних за средњоевропско књижевно наслеђе. И тек са таквог становишта може се говорити о прихватању стилских тенденција барока, класицизма или рококоа у уметничком стваралаштву *Slavia orthodoxa* или источног канона. При том не треба заборавити да су се разноврсне уметничко-стилске тежње мешале са непрестаним освртањем на фолклорну традицију, што се најпре уочава у употреби специфичне версификације, говорних фигура, изражајних калкова, баш онако како о томе у својој анализи упоредног проучавања словенских књижевности пише Роман Јакобсон.

Са таквог становишта, или по Бахтину, из контекста великог времена, поједини филолози и историчари предлажу поделу на стару и нову литературу словенских православних књижевности, на ону која израста из ћирило-методијевске традиције, и развија се под окриљем византијског комонвелта, и на ону која се од XVIII века па надаље формира у дијалогу за западном цивилизацијом. Таква подела методолошки подразумева другостепеност националних модела, из које проистиче научна тежња ка „уподобљавању“ према другом или туђем, при чему се занемарује национална посебност, а са њом и иманентност самог процеса књижевне еволуције.

Одговор на питање о томе како би се ова логичка или методолошка замка могла превазићи можда треба тражити у традицији XVIII века, уз покретање питања о континуитету и дисконтинуитету књижевности *Slavia orthodoxa*. О томе, између осталих, пише и Јуриј Лотман у чланку посвеће-

ном руској књижевности после реформи Петра Великог.¹⁵ Претресајући могућности тумачења традицијског (дис)континуитета у књижевностима православних Словена, он пре свега релативизује уверење да је XVIII век био обележен искључиво духом просветитељства и рационализма. У том погледу, Лотман оповргава и укоренено мишљење да су друштвене реформе допринеле радикалној десакрализацији уметности и књижевности. Ни само средњовековно наслеђе није било монолитно, будући да је уобличио најмање два модела писмености, сакрални и световни. Самим тим ни просветитељско удаљавање од религије и цркве није могло бити нити потпуно, нити искључиво. У ту сврху Лотман указује на једну од најважнијих карактеристика писане речи наслеђене из средњег века: писац, књига и текст не само што имају онтолошки значај по себи, већ представљају и важне чиниоце у остварењу Божје промисли и преношењу Божје речи, односно знања. У рационализму се, додуше, сумњом и критиком десакрализује реч, тачније оно што је написано или изговорено. Али реч подвргнута преиспитивању и оспоравању била је део политичког и јавног живота, дакле, реч човека а не Бога. Пророчка улога писане речи и даље остаје на снази, с тим што су њени носиоци сада песници. Као резултат таквог разумевања језичког стварања појављује се низ лирских дела о песнику као пророку. Рађа се и нови извор надахућа – држава. Њој водећи песници попут Ломоносова посвећују оде и химне, какве су дотад упућиване превасходно светитељима. Сличну ситуацију запажамо и у српској традицији, додуше, уз очекивана жанровска одступања: па тако Захарије Орфелин средином XVIII века, у доба бездржавности, јадикује над Србијом, („Плач Србије“ и „Горестни плач Србије“), док јој Доситеј Обрадовић, кроз пола столећа, током Првог српског устанка, пева химну-будницу („Востани Србије“). Та се тенденција или формално-тематска лирска особеност сачувала и касније. Рецимо, у руској и у српској поезији XIX и XX века запажамо више стихова узвишено-патетичне интонације упућених било Русији (нпр. „Умом Россию не понять“ Ф. Тјутчева, „Русь“ и „Россия“ А. Блока, „Русь“ С. Јесењина), било Србији („Ave Serbia“ Ј. Дучића или „Србија“ М. Црњанског), у којима је исказано не толико родољубље колико својеврсна метафизика државности.

Лотман примећује и то да у новим временима управо поезија постаје носилац више истине, односно да проповеда. Због тога није необично што су се ствараоци предромантизма и романтизма пре обраћали старозаветним неголи новозаветним списима као извору тема. Лотмановом списку лирских препева псалама и пророчких књига у руској књижевности, дописујемо примере из српске књижевности с краја XVIII и прве половине XIX века, које најпре налазимо у поемама насталим кроз прераде старозаветних

¹⁵ Ю. М. Лотман, „Русская литература послепетровской эпохи и христианская традиция“, *О поэтах и поэзии*. Санкт-Петербург, 2011, стр. 254-265.

прича о Авраму, Јосифу и његовој браћи, књиге о Јудити, књиге о Товији – у опусима Вићентија Ракића, Гаврила Ковачевића и Милована Видаковића, а нешто касније и код Лазе Костића у „Самсону и Делили“.

Кроз низ других запажања, попут оног о разумевању улоге писца-пророка као мученика који „личним страдалничким примером учвршћује ауторитет речи“, о раздвајању хришћанства и клерикализма, запитаношћу над духовном а не материјалном истином, успостављању својеврсне „политичке религије“ (израз Петра Чадајева), писању друштвених утопија и потрази за државним милосрђем, преображењу идеје о Богочовеку у идеју о Човекобогу, да поменемо само неке од њих, Лотман као да наговештава нове приступе и грађу за даље изучавање посебности источног канона.

Отуда није необично што проучавање културе и књижевности православних Словена остаје занимљива научна тема и у постструктурализму. Нове интерпретације, већ у складу са владајућим теоријским приступима, отварају и могућности вишеструких, различитих читања литерарних дела било оних из прошлости, било оних насталих у модерном добу. Тако, на пример, савремени теоретичар и историчар књижевности, Иван Јесаулов, сматра да је Пикјову поделу на *Slavia orthodoxa* и *Slavia romana* или *Slavia catolica* нужно применити и на ново књижевно доба. Он успоставља нешто другачију дихотомију између европског запада и истока говорећи о божићном и васкршњем културном архетипу, које посматра у врло широком историјском и традицијском контексту.¹⁶ Суштинску разлику између основних начела католичке и православне културе он види у неједнакој вредносној позицији најважнијих календарских хришћанских празника, Божића и Ускрса. Док католици предност дају божићном овоземаљском преображају света, односно *царству земаљском*, дотле православни тежиште пребацују на преображај смрти у живот или на вечну оностраност, дакле на *царство небеско*.¹⁷ Из тога проистиче сасвим различито поимање света, које се природно учитава и у уметничка дела. У таквој поставци нужно је било променити и интерпретативни термиолошки апарат, који руски филолог обогаћује помоћу верског или филозофског појмовника, па говори о саборности, христоцентризму, благодати, ипостасији итд.

Наведени појмовник право значење добија тек у својој интерпретативној примени. Јесаулов наравно пажњу поклања „новом читању руске класике“, али се његов приступ лако да применити и на српску књижевност. Ре-

¹⁶ И. Јесаулов, „Божићни и васкршњи архетипови у руској књижевности: европски културни контекст и национална традиција“, прев. Т. Поповић, *Компаративна књижевност: теорија, тумачења, перспективе*. Уредиле А. Марчетић, З. Бечановић-Николић, В. Елез. Београд: Филолошки факултет, 2016, стр. 119–130.

¹⁷ Царство земаљско и царство небеско – наш је еквивалент поделе И. Јесаулова на божићни и васкршњи архетип.

цимо, божићни архетип као преображај реалности уз посредовање царства небеског види се у „Зимској идили“ Војислава Илића или „Претпразничкој вечери“ Алексе Шантића. Ту су и божићне приче Симе Матавуља, где се разлика у поимању света јасно изражава у приповеткама везаним за православној средину („На младо лето“, „На Бадњи дан“, „Ускрс Пилипа Врлете“, „Дете“), од оних које се тичу католичког окружења („Доктор Паоло“, „Први Божић на мору“, „Откровење“).

На крају наводимо још један пример разликовања Истока и Запада у савременој књижевности, заснован на поређењу савремених романа са средњовековним сижеом: *Савршено сећање на смрт* Р. Петковића, *Лавр Ј. Водолазкина*, *Име руже* У. Ека и *Зовем се црвено* О. Памука. У средиште наратива поставља се сличан тип јунака, усамљеник, монах или подвижник. Али његова психолошка мотивација, карактер и делање које уобличава сиже – различити су. У руским и српским романима недостаје узбудљива детективска прича, премда је она по речима У. Ека и у западном роману потиснута у други план. Различит је и однос према љубави, према Другом, посебно према жени. Другачије је постављено и питање личне жртве, спремности или неспремности да се потпуно одбаци светски живот – на то пристају јунаци источног романа. Није истоветно ни разумевање друштвено-етичких и државних (правних) категорија, као што су освета и милосрђе (милосрђе изостаје у „западном“ роману). С друге стране, у средишту наведених остварења препознајемо сродна идеолошка питања везана за савремено разумевање културе и историје, при чему се код свих јасно изражава тежња ка екуменизму или помирењу Истока и Запада. Разлика је и у приступу, рационалном на Западу, чак и када је реч о тајни, и емотивном, тајанствено-мистичном на Истоку.

Укратко, посебност књижевног развоја источноевропске традиције, нарочито у оквиру групације *Slavia orthodoxa*, нужно треба проширити и на изучавање њиховог модерног стваралаштва. На тај начин постаје сасвим излишна дилема о томе да ли у развоју српске књижевности препознајемо тзв. историјски дисконтинуитет. Корени читаве европске књижевности су исти, а врло сличан је и њихов еволутивни пут. Разлике које се примећују у наслеђу Истока и Запада махом су биле подстакнуте ванлитерарним чиниоцима и утицале су на неуједначену еволутивну динамику, али не и на структуру и законитости самог процеса. Наше мишљење је да сопствену, дакле, српску књижевност и културну традицију треба посматрати изнутра, трагајући и за оним што је опште и за оним што је посебно, без покушаја да се она у истраживању, дефинисању или тумачењу насилно прилагоди неком другом традицијском моделу.

Списак литературе:

- Бахтин М. М., „К методологији гуманитарних наука“, *Естетика словесног творчења*, Москва, 1979, стр. 361–373.
- Bloom H., *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, New York: Riverhead Books, 1994.
- Velek R., Voren O., *Teorija književnosti*, prev. A. I. Spasić, S. Đorđević, Beograd: Nolit, 1985.
- Doležel, L. *Poetike Zapada*, prev. R. Popović, Beograd: Službeni glasnik, 2013.
- Jakobson, R. “The Kernel of Comparative Slavic Literature“, *Harvard Slavic Studies*, I, 1953, p. 1–64.
- Јесаулов И., „Божјићи и васкршњи архетипови у руској књижевности: европски културни контекст и национална традиција“, прев. Т. Поповић, *Компаративна књижевност: теорија, тумачења, њерсекејиве*. Уредиле А. Марчећић, З. Бечановић-Николић, В. Елез. Београд: Филолошки факултет, 2016, стр. 119–130.
- Curtius E. R., *Zapadnoevropska književnost i latinsko srednjovekovlje*, prev. S. Markuš, Zagreb, 1971.
- Лотман Ю. М., „Русская литература послепетровской эпохи и христианская традиция“, *О поэтах и поэзии*. Санкт-Петербург, 2011, стр. 254–265.
- Оболенски Д., *Византијски комонвелџ*, прев. К. Тодоровић, Београд: Просвета, 1996.
- Поповић Т., *Источни канон*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2019.
- „*Slavia Orthodoxa*“, *Појмовник ујоредне књижевности*, ур. Б. Јовић, Т. Брајовић, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013, стр. 315–344.
- „Еще раз о проблемах литературного развития в *Slavia orthodoxa* и *Slavia romana*“, *Зборник Мајице српске за славистику*, бр. 84, 2013, стр. 25–34.
- Песници и њоклонници*, Београд: Службени гласник, 2010.
- Picchio R., “Open Questions in the Study of the ‘Orthodox Slavic’ and ‘Roman Slavic’ Variants of Slavic Culture“, *Contributi italiani al XII Congresso internazionale degli slavisti*, Napoli, 1998.
- Said E., *Orijentalizam*, prev. D. Gojković, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.
- Трифунувић, Ђ. *Сџара српска књижевности. Основи*, треће, проширено издање, Београд: Чигоја, 2009.
- Успенский Б.А., *История русского литературного языка (XI–XVII)*, Москва, 2002.

Tanja Popović

THE EASTERN CANON, SLAVIA ORTHODOXA AND SERBIAN MODERN LITERATURE

S u m m a r y

The paper reexamines the concepts of the Eastern Canon and Slavia Orthodoxa on the basis of different theoretical methods related to comparative studies and Slavic studies. As a starting point, by looking into the theories by H. Blum, E. Said, R. Picchio, R. Jakobson, D. Obolensky, M. M. Bakhtin, Y. M. Lotman, Đ. Trifunović, I. Esaulov and others, the author first points out the duality of Slavic cultures, that is, the linguistic and literary distinctive characteristics of the Orthodox and Catholic Slavs. The analysis itself explores the differences among cultural models and their immanent development. Special attention is paid to the specifics of Serbian literature in the new age. The author rejects the theory of historical discontinuity in Slavia Orthodoxa, and the related tendency to subordinate the specific dynamics of the development of the mentioned literary community to the Western European model. The roots of entire European literature are the same, and their evolutionary path is very similar. The differences observed in the legacy of the East and the West were to a large extent encouraged by extra-literary factors and even though they had impact on the uneven evolutionary dynamics, they did not affect the structure and patterns of the process itself. Therefore, Serbian literature and cultural tradition should be viewed from the inside, searching for both, the general and the special, without trying to forcefully adapt it to another traditional model in terms of research, definition or interpretation.